

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JUNI
1956

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

29e JAARGANG
Nº 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 6¹, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

EXCURSIE NAAR SCHOONHOVEN

Het bestuur van de vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden met hun introducè's uit tot deelneming aan een excursie naar Schoonhoven.

Deze excursie is vastgesteld op *zaterdag 23 juni*. Het programma van de tocht ziet er aldus uit:

Vertrek vanaf het Janskerkhof te Utrecht om 13 uur. De autobussen zullen via IJsselstein, Benschop en Polsbroek naar Schoonhoven rijden. Onderweg wordt niet gestopt; de bussen kiezen de route om IJsselstein heen, maar zullen uiteraard wel de dorpen aandoen.

Aankomst te Schoonhoven om 14 uur. In deze stad wordt bezichtigd het raadhuis, de Grote- of Bartholomeüskerk en het Edelambachtshuis. Tijdens de excursie wordt het stadhuiscarillon gespeeld.

Vertrek uit Schoonhoven om 17 uur. De bussen rijden dan via Vlist, Haastrecht, Oudewater, Linschoten en Montfoort naar Utrecht, waar men om 18.30 uur terug is.

Kaarten voor de excursie kunnen afgehaald worden bij de Nederlandsche Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht tegen betaling van f 3.25 per stuk voor hen, die met de autobus reizen en van f 1.25 voor hen die met eigen auto gaan. De laatsten worden verzocht — indien zij zich niet bij de bussen aansluiten — om 14 uur bij het raadhuis van Schoonhoven te zijn.

Men kan de kaarten afhalen *tot en met 20 juni*, of bestellen door tijdige overschrijving van het bedrag op giro 11623 ten name van de N.H.M.

Er kunnen niet meer dan negentig personen deelnemen aan deze excursie wat de bussen betreft. Voor hen die op eigen gelegenheid gaan zijn dertig kaarten beschikbaar.

Namens het bestuur,

Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter*

Mr. N. B. TEN BOKKEL HUININK, *secretaris*

OUD-SCHOONHOVEN

Vele malen was het in de loop der historie dat Clio de naam van Schoonhoven in haar geschiedrollen neerschreef. Dat begon reeds, nog wat vaag, omstreeks het jaar 1240, toen Jan, heer van de Lede, hier aan de Lek een slot stichtte, waaromheen zich het stadje Schoonhoven heeft ontwikkeld.

Duidelijker worden die contouren in 1281 — de eerste maal dat Oud-Schoonhoven en Oud-Utrecht elkaar de hand reiken! — toen de bisschop van Utrecht aan Schoonhoven, dat op de grenzen van het Sticht en Holland lag en ligt, voorrechten verleende, zoals Floris V dit van de andere zijde deed, waardoor deze vestiging stedelijke allure kreeg.

Sindsdien waren het Mars en Mercurius die, in beurtzang, in Schoonhovens geschiedenis de toon aangaven. In 1300, bij de eerste belegering van het slot, begon de eerste zijn sinister bedrijf hier ter plaatse, gevolgd door een hele reeks van rode jaartallen, bloed en vuur, met steeds wisselende belagers en belegeraars, maar steeds dezelfde gevolgen van strijd en nood: de Hoekse en Kabeljauwse twisten, met Schoonhoven als een der trouwste steden van Vrouwe Jacob; het levend begraven van Albrecht Beilinc, hemelijk 's nachts op een molenwerf in het jaar 1425, buiten medeweten van Jacoba, als een persoonlijke wraakneming van één harer bevelhebbers; de tachtigjarige oorlog met het beleg van 1575, waar nog het toen geslagen tinnen noodgeld van verhaalt; de voorbijgegane dreiging van het rampjaar 1672, toen nieuwe versterkingen werden aangelegd; de Pruisen in 1787, het jaar van de smaad Prinses Wilhelmina van Pruisen aangedaan door de aanhouding bij de Goejanverwellesluis op de terugweg van welke expeditie zij in Schoonhoven in het Doelenhuis alhier de nacht doorbracht; de komst der Fransen en de bevrijding daarvan in 1813.

Daarnaast waren het, de eeuwen door, talloze nijvere handen die zich roerden en repten: in de scheepvaart, getuige nog het fraaie bord van het schippersgilde in de Bartholomeüskerk; in de zalmvisserij, waarvan het klassieke verhaal stamt dat dienstboden zich destijds in de Lekstad slechts wilden verhuren op voorwaarde niet meer dan tweemaal per week zalm te behoeven eten; in de Fonteinkoekbakkerij, een geheel verloren gegane tak van bedrijf, evenals de gobelinindustrie, in het begin der 17e eeuw hier gebracht door uitgeweken Vlaamse „tapitsiers”. En dan de in Schoonhoven, de zilverstad — en niet alleen vanwege de zonnefonkeling in de Lek — reeds eeuwen en nog steeds bloeiende zilverindustrie. Zo op het oog, wandelende door de straten en straatjes zou men niet zeggen dat er zich hier nog heden ten dage een 45-tal van deze bedrijven bevinden, die aan circa 650 werknemers brood verschaffen. De resultaten van hun arbeid ziet men in het Edelambachtshuis,

de oude synagoge aan de met linden omzoomde Haven, een karakteristiek beeld in onze oude Hollandse steden, waarmee men hier en elders, niet zuinig genoeg kan zijn.

Die sfeer wordt nog verhoogd door de zilveren tonen van het klinkelend carillon van het stadhuistorentje. Vijf en dertig klokken, gegoten in 1775 door Andreas van Gheyn, vormen de stille vreugde van menigeen, die door de straten gaat en elk kwartier de tijd hoort zingen. En daarbij ook, zoals overal hier, de stem van de historie verneemt. Eén der klokken toch draagt het opschrift: „Mijn schor geloei op reis van dapperen van Noort, klinkt, na een lange rust, thans in een fraai accoord”. Olivier van Noort, de eerste die na Magelhaes de aarde omzeilde, stierf namelijk in 1627 te Schoonhoven, waar hij voordien in garnizoen lag, en werd er in de Grote kerk, waar nog zijn grafzerk te zien is, begraven. Een kanon, door hem blijkbaar aan de stad geschonken, heeft later dus, gezien bedoeld opschrift, mede als klokspijs gediend voor het carillon van het stadhuis.

Het stadhuis zelf dateert in zijn oudste gedeelte, de fraaie gewelven, waarin thans de secretarie is gevestigd, uit het jaar 1452. De tegenwoordige raadzaal, met zijn bijzonder fraaie schouw, dateert uit 1697 en de huidige commissiekamer, eertijds het vertrek voor de schepenen, vandaar de schildering der gerechtigheid als schoorsteenstuk, eveneens uit dat zelfde jaar. Helaas heeft men bij de restauratie in de jaren 1927-1929 het gotisch uiterlijk niet meer hersteld, zodat we de fraaie vroegere spitsboogramen alleen nog maar op een 18e eeuwse tekening van Cornelis Pronk kunnen bewonderen.

Ook de Grote- of Bartholomeüskerk is, en wel gedurende het tijdvak 1925-1935 ingrijpend gerestaureerd, hetgeen vooral noodzakelijk werd door verzakking van de toren, die ongeveer 1.56 meter uit het lood was gaan staan en door zijn druk de kerk bedreigde. Het gebouw dateert uit het begin der 15e eeuw en was oorspronkelijk opgetrokken als een kruiskerk, in 1653 werd ze inwendig in dorische stijl verbouwd. Vermaard is het herengestoelte, een kunstig gesneden oxaal uit omstreeks 1566, dat in 1646 tot bank voor de heren van de magistraat werd ingericht.

Kunnen we kerk en stadhuis als vader en moeder van historisch Schoonhoven beschouwen, dan mogen deze bogen op een aantal welgeschapen en fraaie spruiten, die ook heel wat weten te vertellen: het voormalig korenpakhuis anno 1566 in de Koestraat, thans Nutsgebouw; de fraaie Veerpoort uit het jaar 1601, schilderachtige toegang, nu nog, tot de stad; het aardige waaggebouwtje, in zijn huidige achttiende eeuwse vorm, zo harmonisch tesamen gegroeid met het beeld van de door kastanjes omzoomde Oude Haven; het ook achttiende eeuwse Doelenhuis, met Sint Joris in de gevel, nu kantoor van de Waarborg en nog menig karakteristiek geveltje.

Zij allen drukken nog steeds hun stempel op de oude kern van

de stad, die evenwel ook in het heden leeft en streeft en aan haar toekomst bouwt; zij allen bestemmen ook de sfeer, als overal in onze mooie, oude, Hollandse steden, waarvan de dichter Bloem onder meer als volgt zingt: „Temidden van de verre stilten en de weiden — door groene singels in een loverkrans omvat — Ligt, weinig slechts beroerd door 't glijden van de tijden — verlaten en vergeten menig oude stad.”

De oude stad Schoonhoven verwelkomt in het heden gaarne Oud-Utrecht en zal dan tonen dat ze, temidden van de verre stilten en de weiden, toch niet verlaten en vergeten is.

GERH. J. LUGARD Jr.

HET UTRECHTS STADSBEELD

Op 7 mei j.l. heeft prof. dr. M. D. Ozinga, bestuurslid van het Utrechts Monumentenfonds (en ook van Oud-Utrecht), ter jaarvergadering van het Monumentenfonds een lezing gehouden over het Utrechts stadsbeeld in de loop der eeuwen. Hij deed dit aan de hand van een groot aantal lantaarnplaatjes.

Van deze lezing volgt hier een verslag. Dit verslag geeft uiteraard maar een fractie van het gesprokene weer en is dus in zeker opzicht eenzijdig. Bovendien moet men bedenken, dat de lezing geheel was ingesteld op de plaatjes. Niettemin menen wij dat het opnemen van dit verslag ten volle gerechtvaardigd is, juist nu het oude stadsbeeld zich vrij snel gaat wijzigen en bezinning op dit punt alleszins gewenst is. Red. Maandblad Oud-Utrecht.

Van de 11e eeuw af gold Utrecht als een belangrijk wereldlijk centrum. De stad was middelpunt van handel, verkeer en scheepvaart. Niet minder betekenis had Utrecht als kerkelijk centrum. Een gebouw als de in de 19e eeuw gesloopte Mariakerk was iets van westeuropese orde. Van Utrecht als *kerkelijk* centrum is nog heel wat over. Van Utrecht als *wereldlijk* centrum is alleen maar het stadsplan afkomstig. De burgerlijke stad kan slechts gereconstrueerd worden uit kelders in de binnenstad. Terwijl de oudste nog bestaande kerken uit de 11e eeuw dateren, kan men wat de kelders betreft teruggaan tot de 13e eeuw. In die tijd is men met de aanleg der grachten begonnen, zoals we ze nu kennen. Hoewel er altijd sprake is geweest van een stijgingsniveau, moet men bij de grachten wel tot de conclusie komen, dat er een bewuste ophoging heeft plaats gehad, kennelijk in verband met bouw langs de rivierdijk of terpvorming. De toen ontworpen bouwblokken met meest smalle diepe panden, zijn eeuwenlang grotendeels ongewij-

zigt gebleven, zoals trouwens heel de binnenstad slechts veranderingen van ondergeschikte aard onderging.

Pas in de periode van Utrechts ontmanteling, 1827—1860, toen Zocher senior en junior de oude wallen door plantsoenen vervingen, was er een ingrijpende wijziging, ofschoon zelfs toen het open karakter van Utrechts binnenstad — in die zin, dat achter de huizenblokken vrij wat ruimte was gelaten — tamelijk onaangetast bleef. Ook wist men de overgang van binnenstad naar buitenwijken nog enigermate te accentueren toen de poorten waren afgebroken. Een voorbeeld daarvan is de thans tot verdwijning gedoemde Lucasbrug, die door haar bouw „met open armen” typerend was voor de toegang der stad. De nieuwe brug wordt natuurlijk recht en zal niet anders dan een schakel zijn in een drukke verkeersweg.

In en nog aanmerkelijk na het midden van de 19e eeuw vertoonde Utrechts binnenstad voor het laatst een zeker evenwicht, al was het stadsbeeld ongetwijfeld vervlakt. Een vergelijking met de diverse tekeningen en prenten betreffende de Oude Gracht wijst dat duidelijk uit. Sindsdien is het stadsbeeld evenwel sterk achteruitgegaan. Om dit te constateren moet men eens op de Domtoren gaan staan en in de richting Boterstraat kijken. Men ziet dan, dat een grote fabriek en enige kleinere bedrijven alle open ruimte achter deze straat hebben opgeslorpt. Hetzelfde kan men waarnemen in de Choorstraat bij de Stadhuisbrug, waar het pand van Vroom & Dreesmann elk plekje grond in beslag heeft genomen. Bovendien is dit pand veel te groot ten opzichte van het stadhuis, tengevolge waarvan het stadhuis zijn dominerende plaats vrijwel heeft verloren. Een derde voorbeeld is de Korte Nieuwstraat. In deze straat is de drukkerij van Bosch uitgebouwd, die aan de Oude Gracht door samentrekking van panden een te brede voorgevel heeft.

Van dergelijke symptomen van dichtbouwen staat de stad vol. Het begin is tamelijk onschuldig. In een oud huis vestigt men een bedrijfje, maar het groeit en heeft de tuinruimte nodig. Wanneer deze volgebouwd is wordt het oude pand vergroot en krijgt het proporties, die niet passen in de binnenstad. Deze uitbreiding van fabrieken en kantoren in het centrum heeft echter nog een ander bezwaar: hoe groter de bedrijven worden, des te meer verkeer trekken zij aan. En zodra het verkeer om meer amslag gaat vragen, begint men de eis van doorbraken te stellen. Het is de wet van vraag en aanbod. Want als de doorbraken voltooid zijn en men brede straten heeft aangelegd, worden daarlangs weer hoge en diepe gebouwen opgetrokken, die dus opnieuw meer verkeer aantrekken. Deze hoge gebouwen nemen bovendien het licht weg in de achtergelegen straten, zodat de verpaupering van die straten vervolgens aan de orde komt. Dit leidt weer tot nieuwe saneringen.

verbredingen, hoogbouw, toegenomen verkeer enzovoort. Het eind zal zijn, dat de oude stad Utrecht volledig verloren gaat, aangezien de doorbraken en nieuwbouw het verband tussen de onderdelen van het oude stadsplan vernietigen.

Is er nog iets, dat het behoud van het oude Utrecht waard maakt? Jazeker. Want al heeft de bebouwing ernstig geleden, nòg blijft de stad naar haar oude vorm kenbaar. Wil men het zo houden dan moeten er snel maatregelen worden genomen. Deze kunnen hierin bestaan, dat in de eerste plaats geen instellingen en bedrijven kans krijgen om zich te vestigen, waar ze *niet* horen, namelijk in de binnenstad. Want zijn ze er eenmaal, dan kan men ze niet meer wegstrijken en werken zij het verval van de city in de hand.

Ten tweede behoort er waar zulks mogelijk is een achtergevel-rooilijn te komen, zoals deze ook in het centrum van Amsterdam bestaat. In de derde plaats zal men volle aandacht aan het behoud van de grachten moeten schenken, want die vormen het karakteristiekste deel van het oude Utrechtse stadsplan. Hebben de grachten voor de scheepvaart geen betekenis meer, zij kunnen uitstekend een nieuwe functie vervullen, namelijk het openhouden van ruimte, die aan de achterzijde van de huizen verloren is gegaan. Het is de grote verdienste van de heer W. Stooker en zijn staf, dat men voor het behoud en herstel van wal- en werfmuren aan de grachten zoveel aandacht heeft gehad. Er moet hier inzonderheid op details worden gelet, bij voorbeeld dat de bruggen bij restauratie haar welving niet verliezen of terug verkrijgen, dat men de vroeger niet nodige, immers uit de huizen naar de er bijbehorende kelders inwendig leidende trappen, zo weinig mogelijk storend aanbrengt.

Voor al echter de bebouwing langs de grachten vraagt om een serieuze controle. Wat gepresteerd is bij de Viebrug, waar het postkantoor en de grote winkelpanden het grachtbeeld volledig bederven, mag niet herhaald worden. Maar ook bij de bouw van kleinere panden langs de grachten dient men op zijn hoede te zijn. Meestal is aanpassen beter dan nieuwbouw. Bij restauraties is het waardevol wanneer men de buitenzijde van de percelen zoveel mogelijk onaangetast laat; een goed voorbeeld daarvan is huize De Krakeling in de Keistraat, welk pand inwendig geheel veranderd is, terwijl het uitwendig zijn oude aanzien kon behouden. Men moet echter niet een kwasi-antieke gevel bouwen waar hij niet hoort, zoals o.a. gebeurd is terzijde van Paushuize.

In dit verband kan met waardering gewezen worden op het werk van het Utrechts Monumentenfonds. Uiteraard richt dit fonds zich op kleinere dingen. Men herinnert zich de ontleisteringen, die met steun van het fonds verricht zijn. Maar niet alle ontleisteringen zijn waardevol. Het verlenen van steun voor het behoud van stoephekken en stoeppalen is nog dankbaarder werk dan het ont-

pleisteren. Want de aanwezigheid van stoeppalen is van kapitaal belang voor de oude huizen langs grachten en in karakteristieke oude straten.

Wanneer wij overzien wat gedaan is om de toestand van Utrechts binnenstad op het gebied der monumenten te verbeteren, dan kan onmiddellijk worden gewezen op het herstel van kerken en torens. Bij de burgerlijke bouw is het moeilijker om veel projecten aan te wijzen. Althans wanneer men let op hetgeen de gemeente Utrecht heeft gedaan. Het is een niet genoeg te waarderen feit, dat de stedelijke overheid van goede wil is als het gaat om het behoud van Utrechts historisch stadsschoon. Gaat men echter na wat de gemeente hiervoor heeft gedaan, dan valt op hoe relatief weinig geld er totnogtoe uitgetrokken is voor het herstel van monumenten die in overgrote meerderheid stadseigendom waren. Vergeleken althans bij de kapitalen, die worden uitgegeven voor de aanleg en het onderhoud van straten en wegen.

De gemeente Utrecht zou veel meer kunnen doen. Ten eerste door aan het Monumentenfonds een belangrijk grotere subsidie te verstrekken. Ten tweede door de dienst van de heer Stooker aanmerkelijk te versterken en uit te breiden. Ten derde door de Monumentenlijst van Utrecht te herzien en daaraan een vrij groot aantal objecten toe te voegen. Ten vierde door het aankopen van huizen, die voor het historisch gezicht van Utrecht betekenis hebben.

In het bijzonder echter door een politiek te voeren, waarbij men ten aanzien van de binnenstad in principe alle grote doorbraken afwijst. Wie hier eenmaal voet aan geeft, moet weten wat de consequenties zijn, want er is een onverbrekkelijk verband tussen doorbraken, brede straten, hoogbouw, toenemend verkeer en weer nieuw verval van oude stadsdelen, dus aantasting van Utrechts historische kern. Op de duur zullen de gebouwen die stand houden, zoals de middeleeuwse kerken, als vreemde restanten en zonder enig verband tussen een totaal veranderde bebouwing staan. Daarom, hoewel op diverse punten deerlijk verminkt, bestaat er een mogelijkheid om Utrechts oude stadsbeeld ten dele te handhaven. Maar dan moet er snel worden ingegrepen.

BOEKAANKONDIGING

J. C. Brandt Corstius, *Idylle en realiteit*. Amst. z.j. (1955), 119 blzz. m. portr. en afbb.

Een dichteres en schrijfster van het tweede plan, Elisabeth Maria Post, is het object geweest van een, in opdracht van de minister van Onderwijs, Kun-

sten en Wetenschappen geschreven literair-historische studie, waarvan auteur en titel hierboven vermeld staan. De schr. brengt haar gedichten en proza-geschriften in verband met de ontwikkeling van de europese litteratuur in

de tweede helft der achttiende eeuw. Juist door de beperktheid van haar talent, meer beïnvloed door buitenlandse schrijvers als Young, Gessler, Gellert en Ossian dan zelf baanbrekend of oorspronkelijk, demonstreert haar werk een aantal algemene kenmerken der letterkunde van haar tijd en leent het zich tot typering van stromingen als de rationalistische Verlichting en litteraire verschijnselen als de sentimentele idyllische roman, het buitenleven als object van beschouwing en beschrijving, de sympathetische harmonie in het wereldbeeld. Aan de hand van haar gedichten, romans in brieven en andere publicaties tracht deze studie de algemene verschijnselen te benaderen.

Een biografie wil ze niet genoemd worden. Levensbijzonderheden vindt men er slechts voorzover ze weerslag vinden in het werk dezer dichteres, die, op 26 November 1755 te Utrecht geboren, wegens haar kort verblijf in deze stad — zij woonde in de Heerenstraat — nauwelijks een utrechts auteur heten mag.

Van elders ontleen ik, dat haar vader Evert Post in 1756 raad in de vroe-

schap en in 1767 stads-kameraar was geworden; maar zodanig in financiële moeilijkheden geraakt, dat hij zijn betalingen moest staken, zag hij zich weldra genoodzaakt zijn kameraarschap neer te leggen en in October 1768 ook als raad af te treden. Het gezin vestigde zich op Emmikhuizen, ten zuiden van Renswoude, waar Elisabeth haar meisjesjaren doorbracht (zie Jaarb. Oud-Utrecht 1935, 153). Het verblijf in de landelijke streek bij de utrechtsgelderse grens vond een duidelijke neerslag in het latere werk van de schrijfster. Tijdelijk is vader Post nog drossaard te Amerongen geweest. Elisabeth huwde in 1794 met ds J. L. Overdorp, predikant te Noordwijk en overleed 3 Juli 1812 te Epe.

De annotaties na ieder hoofdstuk geven interessante verwijzingen en opmerkingen, maar dat er in de tekst nergens naar verwezen wordt en dat ze alleen per bladzijde worden gegeven, zie, dat zijn wederom nieuwigheidjes (door de uitgevers voorgeschreven?), waarvan het nut in wetenschappelijke publicaties twijfelachtig schijnt. v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

J. Kapteijn overleden. Te Amersfoort is op 2 april overleden de heer J. Kapteijn, tot 1953 chef van de restauratiedienst aldaar. Onder zijn leiding zijn tal van kleine restauraties in de binnenstad van Amersfoort tot stand gekomen. Hierdoor is het aanzien van Amersfoorts centrum in weinige jaren veel aantrekkelijker geworden. Overal in de stad komt men de panden tegen, die onder toezicht van de heer Kapteijn uit hun vervallen staat werden opgericht en die nu een waardevolle functie in het stadsbeeld vervullen.

Werkhoven 700 jaar. Deze zomer zal het „zevenhonderdjarig bestaan” van het dorp Werkhoven worden gevierd. Uitgangspunt voor deze datering is de bouw van de oude kerk (1256), die echter in de vorige eeuw door een ander gebouw vervangen is. Volgens het Kunstreisboek

voor Nederland zou de kerktoeren uit de 12e eeuw dateren, zodat men tot de dorpsvorming van Werkhoven vermoedelijk langer dan zevenhonderd jaar geleden is overgegaan.

Laat de pomp staan. De raad van Bunnik nam het besluit om de bouwvallige dorpspomp bij het gemeentehuis te slopen. Hiertegen zijn vele inwoners van Bunnik in verzet gekomen. Ook al heeft de pomp geen historische betekenis, zodat er geen monument mee verloren gaat, zij menen desondanks dat deze pomp in het dorpsbeeld van Bunnik past. Laat men trachten om het plattelandskarakter van de dorpen zoveel mogelijk te handhaven en niet te snel karakteristieke bouwsels verwijderen, al staan ze niet op de monumentenlijst.